

Publicat a: *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, ed. Universitat de València, 2002. Pàg. 321-339.

Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida

Antoni Mas i Forners

El canvi toponímic, reflex d'un canvi social

La conquesta catalana de Mayurqa va causar la destrucció sobtada de la societat indígena andalusina. La inexistència de cap pacte entre els conqueridors i els indígenes, a diferència de València i d'altres territoris andalusins conquerits per les societats feudals peninsulars, va permetre que els feudals poguessen destruir totalment l'estructura social andalusina i supplantar-la per una organització social de naturalesa feudal que, a grans trets, reproduïa la dels conqueridors catalans. La població indígena fou esclavitzada en la seva pràctica totalitat i objecte d'un intens tràfic comercial. Aquest comerç humà, que fragmentava les famílies – predominen les vendes d'individus sols– i que desubicava territorialment la població, degué accentuar la seva desestructuració social. Tot plegat degué tenir com a conseqüència la reducció demogràfica dels indígenes, atès que la fragmentació familiar havia d'inducir negativament sobre la seva capacitat de reproducció. Una reducció que es degué iniciar en els primers moments de la conquesta, com a conseqüència de les morts causades per les operacions bèl·liques, la fuga ens els primers anys que seguiren l'ocupació –l'illa no acabà d'ésser sotmesa fins al 1232– i per l'“exportació” dels andalusins, documentada en les primeres dècades que seguiren a la conquesta. Paral·lelament a aqueix procés es produí l'establiment a Mallorca de grans onades de colons continentals, en la seva majoria catalans, que varen ser els qui, de fet, culminaren la substitució social convertint els andalusins en una població minoritària i minoritzada dins la seva pròpia terra. A mesura que els colons del continent s'instal·laven a Mallorca, els musulmans –o més ben dit, els indígenes– es convertien, de cada vegada més, en estrangers dins la seva pròpia terra.

Només una part dels andalusins aconseguiren alliberar-se, gràcies als contractes anomenats de *talla* o d'*alforria*.¹ Aquells que aconseguiren alliberar-se només tenien dues sortides: emigrar a altres societats musulmanes o romandre a Mallorca, on s'havia implantat una societat feudal i cristiana, poblada de colons que els consideraven els seus enemics naturals. La pressió social impel·lí als que varen romandre a Mallorca a abandonar la seva llengua – l'arab–, la seva cultura i la seva religió i a substituir-les per les dels conqueridors catalans.

Tanmateix, cal fer esment que alguns autors, com n'Álvaro Santamaría, han volgut suposar la permanència d'un important contingent de població d'origen andalusí, que fins i tot, segons aquest autor, podria haver estat el majoritari a la població postconquesta (SANTAMARÍA, 1990: 123). Tot i que aquesta suposició és difícilment probable –la comparació, en la documentació de qualsevol població mallorquina, entre el nombre de musulmans i batiats i el de cristians vells mostra justament el contrari, que els batiats i els musulmans, si es documenten, hi eren una minoria molt reduïda–, a parer meu és irrellevant quin percentatge de població indígena va romandre a Mallorca. Un poble colonitzat desapareix quan abandona la seva llengua, la seva cultura i la seva organització social i adopta les dels colonitzadors. I això, precisament, és

¹ Mitjançant aquests contractes, l'*alforria*, musulmà o de vegades convertit al cristianisme (batiat), adquiria una situació de semilibertat, que no es convertia en total i definitiva fins que aconseguia pagar el seu propietari la quantitat fixada com a preu per al seu alliberament. Sobre els alforres i la situació dels andalusins després de la conquesta, vegeu els treballs de Ricard Soto (1982, 1994-B).

el que féu la població indígena que va restar a l'illa: desaparèixer, "morir" culturalment integrant-se dins la societat colonitzadora (MAS, 1999). Al darrer quart del segle XIII, la desaparició de la població musulmana autòctona, o bé per extinció o bé per aculturació o -més probablement- per la combinació d'ambdós processos, ja era un fet (SOTO, 1994-B).

La toponímia andalusina conservada: una perduració "selectiva"

Si retrec aquests fets, d'altra banda ben coneguts, és perquè aquesta singularitat - anomenem-la així- de la conquesta i colonització de Mallorca explica la rapidesa amb què va desaparèixer bona part de la toponímia andalusina. De fet, és remarcable la desaparició de la pràctica totalitat de la toponímia menor, tret -i només parcialment- d'aquella que designava les alqueries i els rafals i, en menor mesura, altres unitats de tinença, com els feus o "termes". En aquest cas, aquesta permanència -parcial, com he dit², resulta fàcilment explicable, atès que la toponímia referida a les alqueries i els rafals -les formes d'ocupació i de tinença de la terra absolutament majoritàries en l'època andalusina (POVEDA, 1992)-³ i als feus es convertí en la unitat de referència documental -i, per tant, de denominació- que serví de base per al repartiment de l'illa i per adjudicar el patrimoni als beneficiaris i als colons. Es tracta, doncs, d'una perduració parcial i particularment selectiva, en la qual la toponímia andalusina esdevé únicament un mitjà de referència. El mateix cal dir de la conservació dels genèrics andalusins (alqueria, rafal) per tal de nomenar les tinences *feudals*⁴ de dimensions considerables (amb independència de si posteriorment foren o no parcel·lades), atès que les alqueries i rafals d'època andalusina designen formes d'ocupació del sòl sensiblement diferents als d'època cristiana.⁵

La "selectivitat" d'aqueixa conservació obliga a plantejar-se amb quins mecanismes es va transmetre i fer perdurar una fracció de la toponímia andalusina referida a alqueries i rafals i, també, a quins agents socials cal atribuir, en major o menor mesura, aquesta transmissió. Cal atribuir-la sobretot a les restes de la població indígena, que sovint devia habitar a contrades de l'illa allunyades de la seva residència originària? Si fou així, com és que la perduració toponímica només afectà -en la seva gran majoria- a les alqueries i rafals i no compregué -transitoriament, almanco- altres àmbits? O, contràriament, aquesta perduració es devia sobretot al caràcter de referència documental ("cadastral") dels topònims de les alqueries i rafals, convertits en lots de colonització? Si haguera estat així, com em sembla més plausible, els responsables de la transmissió de la toponímia andalusina haurien estat bàsicament els escrivans i procuradors. És a dir, els encarregats de registrar (o d'establir, en el cas dels procuradors) les tinences, cosa que feien emprant l'única referència toponímica - l'andalusina- que podien conèixer en els primers anys que seguiren la conquesta i que, per tant, hauria estat aquella mateixa que haurien indicat als colons..⁶ Si la resposta a

² En Ricard Soto afirma "les alqueries tenen una certa tendència a perdre el seu nom originari (àrab o berber) i a prendre un topònim català o catalanitzat o bé el del posseïdor o d'un dels posseïdors, fins que alqueria esdevé sinònim de 'terres' o 'posseessions' d'una determinada persona" (SOTO, 1994: 350). El mateix es pot dir dels rafals.

³ Segons n'Àngel Poveda, "per a Mayurqa, el nombre total d'explotacions agràries compilades és de 1650. De les quals el 62% són alqueries, el 35% rahals i les altres categories tan sols hi són representades pel 3% de les explotacions (POVEDA, 1995: 1062).

⁴ I per tant tengudes en domini útil, directe o ple.

⁵ Segons n'Helena Kirchner "cal tenir en compte que el sentit d' 'alqueria' o 'rafal' per als catalans és sinònim de tinença de terres (...) segurament derivat de la concepció andalusina per la qual aquests termes no equivalen a un lloc habitat sinó al conjunt de les terres ermes o en cultiu associades al punt de residència (KIRCHNER, 1994: 314). Vegeu també SOTO (1994: 350).

⁶ De fet, part de la toponímia andalusina es va conservar en indrets en els quals la població autòctona va desaparèixer. Sobre això, resulta particularment clara -i il·lustrativa per la seva connexió amb Mallorca- la conservació de topònims andalusins a les contrades repoblades en la seva pràctica totalitat per mallorquins en el segle XVII després de l'expulsió dels moriscs (1609), com Tàrbena, la Vall de Gallinera i la vall de Laguar; una

l'interrogant fos –bàsicament, insistesc– aqueixa darrera, això podria explicar la deformació gràfica, i segurament fonètica, de la toponímia andalusina que s'observa en la documentació (SOTO, 1994: 356),⁷ la seva inexistència documental – durant el segle XIII són freqüents els casos d'alqueries i rafals innominats–,⁸ segurament com a conseqüència de la pèrdua de les escriptures o, fins i tot, del fet que mai s'hagués arribat a registrar el topònim. I, també, això podria explicar la reaparició, sobtada i efímera, de topònims andalusins en instruments notariais i capbreus dels segles XIV i XV, emprats per referir-se a tinences que aleshores ja eren designades amb un topònim català completament consolidat. En aquests casos – n'analitzarem alguns– el topònim andalusí era només un record documental, que els notaris treien a col·lació a fi de precisar els traspassos immobiliaris.

Tanmateix, l'objectiu d'aquest treball no és indagar sobre les causes de la permanència de part de la toponímia referida a alqueries i rafals, sinó estudiar a un territori concret –l'antiga parròquia de Santa Margalida– la cronologia de la substitució de la toponímia andalusina, els mecanismes mitjançant els quals es formà una nova toponímia, feudal i lingüísticament catalana, i les característiques dels nous topònims produïts per la colonització. He centrat l'estudi únicament en la toponímia referida a les tinences agràries de dimensions considerables (alqueries, rafals i honors) atès que la toponímia andalusina documentada, de la qual es pretén estudiar la seva substitució, només es refereix a aqueix tipus de tinences. La resta, aquella que fa esment, per exemple, a tinences de menors dimensions (peces de terra, sorts, camps, edificacions) i als accidents geogràfics de qualsevol tipus (elevacions, torrents, camins...) és una toponímia nascuda *ex nihilo* i que reproduïx la mateixa terminologia emprada a Catalunya.

La zona objecte d'estudi

L'antiga parròquia de Santa Margalida⁹ està situada al nord-est de l'illa, a la badia d'Alcúdia i tenia una superfície aproximada d'entre 11.500 i 12.000 hectàrees. Durant l'època andalusina formava part del districte de Muruh, on es crearen dues parròquies, Sant Joan de Muro i Santa Margalida de Muro, ambdues recollides a la bul·la de n'Innocenci IV del 1248 (*Sancti Joannis et Sancte Margarithae de Muro*).¹⁰ El terme assignat a la parròquia de Santa Margalida formava part del patrimoni rebut pel comte d'Empúries en el repartiment de Mallorca, que passà a integrar la seva baronia a l'illa.¹¹ De les seves terres a Santa Margalida, el comte en

perduració toponímica que es produí, per tant, sense que romangués la població indígena i que –pens– només en aquest cas també s'hauria d'atribuir a l'escripturació dels topònims i/o a la seva difusió oral pels agents senyorials.

⁷ Tal com indica na Carme Barceló, "l'estudiós de la toponímia ha de tenir present, sobretot quan treballa amb un material i unes fonts escrites no àrabs, que els escrivans tenien uns sistemes fonològics molt diferents de l'àrab i uns usos grafèmics que no eren pas els més adients per a representar els diferents sons de la llengua àrab. Recordem que molts de topònims estan arreplegats en textos redactats en llatí, castellà o català. En els casos dels documents escrits en llatí, no solament s'adaptaven els mots àrabs a la grafia llatina, també se'ls afegien la declinació" (BARCELÓ, 1995: 1134).

⁸ En Ricard Soto (1994: 356), fa servir el terme d'"explotacions esmentades" per referir-se a aquelles alqueries i rafals "on el topònim s'ha perdut, o no s'indica i es poden identificar amb l'antropònim del posseïdor". Ací faig servir el qualificatiu d'innominat/da per tal de poder destriar, dins les explotacions esmentades, les alqueries i rafals on no apareix el topònim andalusí i que tampoc s'ón anomenades amb l'antropònim del seu posseïdor.

⁹ Empr aqueix terme per tal de designar la integritat de la parròquia de Santa Margalida, convertida en terme municipal en els inicis del segle XIV, que va conservar aproximadament els mateixos límits fins al 1836, data en què se'n va segregar el municipi de Maria de la Salut.

¹⁰ LLompart-Palou (1998).

¹¹ La baronia del comte d'Empúries integrava una part de Ciutat, aproximadament dues terceres parts de Soller, i gran part de l'antic yuz de *Muruh* (SOTO, 1984: 7-39).

donà en alou franc tres alqueries al bisbe i capítol de Mallorca¹² i dues jovades a la parròquia de Santa Margalida (E. de K. AGUILÓ, 1911). De la resta en cedí una part en feu -les anomenades cavalleries-. Aquests feus, tots ells situats en la parròquia de Santa Margalida, eren els de Santa Margalida i Hero, el de Castellet, el de Maria, el d'Alcudiola, el de Roqueta, i el de sa Torre.¹³ Una de les característiques de la parròquia de Santa Margalida durant l'edat mitjana era la baixa densitat de població, inferior a un foc per quilòmetre quadrat en totes les recaptacions del morabatí del segle XIV, cosa que explica que les les grans tinences – alqueries i rafals– ocupassen més del 95% de l'extensió del terme¹⁴.

Abans de prosseguir, cal una observació sobre les fonts: que jo sàpiga, no s'ha conservat cap relació dels béns que tocaren al comte d'Empúries i als seus porcioners que pugua oferir una informació semblant al llibre del Repartiment o a la Remembraça d'en Nunyo Sanç; pot ser no s'arribà ni a dur a terme. La toponímia andalusina ressenyada prové en la seva totalitat d'altres fonts, com l'Escrivania de Cartes Reials (ECR) de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), pergamins procedents d'arxius privats i documentació notarial (PN). Per tant, es tracta d'una mostra parcial i que en la documentació del segle XIII comprèn sobretot els terrenys tinguts en domini útil sota alou de la baronia del comte d'Empúries. Tanmateix, al meu parer, això no impossibilita l'estudi del procés de substitució toponímica, atès que la totalitat de la toponímia andalusina conservada en el segle XIV es documenta en la centúria anterior i que la documentació del segle XIV, molt nombrosa, comprèn tots els senyorius del terme.

La toponímia d'època andalusina

La toponímia que sembla *inequívocament* d'època andalusina¹⁵ que he pogut documentar fa un total de 21 topònims (1,75/Km²), que en la seva totalitat es refereixen a alqueries (a) i rafals (r) :

1. Alcudiola (a) –1250– (Verger (1766? [1884]: 94-95). Topònim conservat.
2. *Almaraxtz* (r) ECR 348 f. 113 (1273). Topònim ja desaparegut en el s. XIV.
3. *Bachat* (r) ECR 348 f. 102-102v (1273). Ja substituït pel topònim Montblanc en el s. XIV.
4. *Benicalvel* (a) ECR 348 f. 64 (1273). Esmentada com a *alquerie sive rafallo de Benicalvell* el 1331 (ARM PN M-2 f. 165-165v). Topònim conservat.
5. *Beniez alcheria* (a) ECR348 f. 108 (1273). Topònim ja desaparegut en el s. XIV.
6. *Beniaduz* (a) ECR348 f. 110v (1273). *Beniduç* el 1313 (ARM PN M-1 f. 59-59v). Ja substituït pel topònim Vallobera en el s. XIV.
7. *Benilacham* (a) ECR 348 f. 102-102v (1273). Ja substituït pel topònim Montblanc en el s. XIV.

¹² A començaments del segle XV, les alqueries i rafals sota alou del Bisbe i Capítol de la Seu eren les següents: "Los Gassons", l'alqueria dita "Sabisbal", una altra alqueria de pertinències de l'anterior alqueria, i un rafal vers la marina posseït per Joan Pastor. (ARM RP 2006 f.785-786).

¹³ Les primeres referències conegudes a aqueixes cavalleries es troben a ARM ECR 344 f 156, E. de K. AGUILÓ, (1911); MARCH-ROSSELLÓ (1981: 170-171); ALOMAR-ROSSELLÓ (1989: 168, 173, 176).

¹⁴ El 1578 la superfície de les grans tinences –aleshores anomenades possessions– suposava aproximadament el 95% del total del terme. Aquesta relació s'ha obtingut restant l'extensió de les parcel·les i de la grandària aproximada de les cases i trasts dels nuclis de població a la del conjunt de l'antic municipi.

¹⁵ Incloc dins aquesta llista els topònims que han estat considerats com a d'època andalusina per altres autors. Sobre això vegeu POVEDA (1979-1980) i la bibliografia citada més envant.

8. *Benahitir* (r). Grafia documentada en una còpia del segle XV del document original del 1247, transcrita en un procés del segle XV (E. de K. AGUILÓ, 1911). Substituint pel topònim *Reboster* ja al 1301.
9. *Boxaqueria* (a) (com consta en una còpia del segle XV del document original del 1247 – vide supra-) o *Baxachdiria* (grafia que apareix a la còpia del 1620 d'una escriptura del 1301; ECR 1148 f. 6v-7v). El 1359 es documenta la grafia *Boxalqueria*,¹⁶ que no es torna a documentar posteriorment.
10. *Columbars* (a) (ECR 348 f. 72 –1273– i ECR 348 f. 149-149v –1275–). També *Colombars* (ARM Arxiu Torrella pleg. 30 núm. 234 –1296–). Ja desaparegut en el segle XVI (*Rafal Roig olim Colombàs*; MAS, 1997, 14).
11. *Famenia* (a) –1242– (A. POVEDA, 1979-1980: 109).¹⁷ Topònim conservat.
12. *Larconum* (a) (Archivo Ducal de Medinaceli, Sección Ampurias, leg. 43. núm. 5.818 –1272–).¹⁸ Possiblement el nom de l'alqueria era *Larconu* –el topònim està en acusatiu en l'original llatí–. Per la seva semblança fonètica potser caldria identificar aqueixa alqueria amb aquella que en el segle XIV era anomenada *Loro*,¹⁹ topònim conservat fins al s. XIX.
13. *Hero* (1270), *Euro* (1296) o *Oyro* (1247) (ARM Arxiu Torrella pleg. 32 núm. 34 –1270–; pleg. 30 núm. 234 –1296–). La grafia *Oyro* apareix en una còpia del segle XV del document original del 1247 (vide supra). En la documentació medieval i moderna apareixen les formes *Ero* i *Hero*. Topònim conservat.
14. *Hiachat* o *Yachat* (a) (1247); també *Yacant* (1290). Les grafies *Hiachat* o *Yachat* apareixen en una còpia del segle XV del document original del 1247 (vide supra); la grafia *Yacant* es localitza en documentació del segle XVII que reproduïx un plet del 1290 (Arxiu Diocesà de Mallorca III/163/4). Topònim desaparegut en el s. XIII i substituït per Santa Margalida.
15. *Maria* (a) (ECR 348 f. 149-149v). Topònim conservat.
16. *Nepta* (a) –1275– (ECR 348 f. 149-149v). Topònim desaparegut, possiblement en el segle XV, que sembla que es correspon amb l'actual *Son Bacs*.
17. *Robaria* (a) –1273– (ECR 348 f. 64). *Raubaria* el 1339 (ARM PN M-4 f. 198-200) i *Roberia* el 1345 (ARM PN M-5 f. 11). Topònim conservat documentalment fins al segle XVI, en què ja havia estat substituït pels de *Son Serra*, *Son Marí*, *Son Pont* i el *rafal Roig*.
18. *Sarracil* (a) –1273– (ECR348 f. 111v-112). Ja desaparegut en els inicis del segle XIV, substituït pel d'alqueria o honor d'en *Pere Fornari*.
19. *Sentoder* (a); més concretament *alqueria vostra vocata Castellet alias vocata Sentoder* (1371 ARM PN T-12 f. 37v-40v). Substituït en el segle XIV per *Castellet*.
20. *Sentanja* (a) –1273– (ECR348 f. 109v-110). Ja desaparegut en el segle XIV.

¹⁶ Acta del 1359 d'un protocol notarial del notari Guillem Mulner, 1359-1360, f. 65v-66.

¹⁷ L'autor remet a la referència documental ARM ECR 342 f. 91. Què jo sàpiga, el topònim no es torna a documentar directament fins al 1350 (*alqueria mee de Femenia*; ARM PN T-392 f. 236 -237). Pens que no es tracta de cap fluctuació en el seu ús, sinó, simplement, que la tipologia documental no feia necessària la seva consignació.

¹⁸ Vull agrair a n'Alexandre Font que m'haga proporcionat una còpia del document original.

¹⁹ És anomenada *alquerie de Loro* el 1337 (ARM PN R-11 f. 59v). Aquesta hipòtesi, a més, es basa en el fet que aquesta alqueria el 1272 era tenguda en feu, juntament amb les de *Vilela* i *Vernissa*, pel cavaller *Pere sa Torre*. El seu descendent, anomenat *Pere sa Torre*, en el segon quart del segle XIV tenia en feu igualment tres alqueries, *sa Torre*, *Loro* i *Vernissa*.

21. *Vernissam* (a) –1272– (Archivo Ducal de Medinaceli, Sección Ampurias, leg. 43. núm. 5.818). El topònim hauria de ser Vernissa –en el document apareix en acusatiu–, que és el documentat en el segle XIV i aquell que es conserva en l'actualitat.

Per a altres topònims –*sa Boleda*, Lluç Roig (a), *Senceres* (a/r), i *Vilelam* (a)– l'origen andalusí és més dubtós:

1. *Sa Boleda* (topònim conservat). El 1898 F. Pons Bohigues identificà l'alqueria amb aquest topònim amb el lloc *Bulayda*, on va néixer el 1029 al-Humaydí, autor d'un diccionari biogràfic sobre els erudits d'al-Andalus (RIERA, 1985:30). En Jaume Busquets (1962:100) va suscriure aqueixa proposta, tot afegint que la traducció del topònim és del de "pueblecito", un significat semblant al que li atorgà n'Enric Moreu-Rey (1999:140), segons el qual "Bleda i Boleda marquen una residència important". Desconec en quins criteris es basaren tant en Busquets com en Pons Bohigues per a establir aqueixa identificació, tret de la semblança fonètica entre el topònim àrab i el català (o catalanitzat). Si la proposta d'aquests autors fos encertada *sa Boleda* o la *Boleda* seria el resultat de la catalanització de *Bulayda*. Tanmateix, cal tenir en compte que el topònim no es documenta fins al 1342 (*quandam alqueriam vocatam saboleda*),²⁰ però també que la família Gassó, que posseïa de l'alqueria en el segle XIV, ja la tenia el 1257, any en què el comte d'Empúries alliberà en Bernat Gassó de la seva obligació d'habitar en l'alqueria –de la qual no s'esmenta el topònim–.²¹ La permanència de la mateixa família a l'alqueria des d'almanco el 1257 –i segurament des d'abans: en Bernat Gassó tenia l'obligació de residir-hi–, i que aquesta família portàs un llinatge diferent al topònim, sembla un indicatiu clar que aleshores aquest ja era *sa Boleda* i reforça la hipòtesi del seu origen andalusí i no, per exemple, que es tractàs d'un llinatge toponímic d'origen català o occità –cal tenir en compte que el 1341 es documenta a la ciutat de Mallorca el llinatge *Saraboleda*, fonèticament semblant a *sa Boleda*–.²² També fa costat a la proposta d'identificació entre *sa Boleda* i *Bulayda* (topònim que en Busquets traduïa com a "pueblecito") el fet que, segons la carta arqueològica de Santa Margalida, vora l'actual possessió de *sa Boleda* es trobin sistemes de reguiu d'origen andalusí i una necròpolis d'aqueixa mateixa època, cosa que demostra l'existència d'una població relativament important en aquest indret.
2. Lluç Roig (topònim conservat fins al segle XV). Aqueixa alqueria es documenta per primera vegada el 1247. Aleshores la meitat era posseïda per l'abat de Sant Feliu de Guíxols i l'altra per en Guillem i en Joan de Lluç Roig (ALOMAR-ROSSELLÓ, 1989:169).²³ Tot i l'aparença catalana o occitana del topònim, i que aquest aparegués com a llinatge dels posseïdors d'aquesta alqueria, pens que és més possible que en realitat es tractàs d'un topònim andalusí catalanitzat fonèticament, atès que és relativament freqüent que colons adoptassen com a cognom el topònim de l'alqueria on residien (FONT, 1973: 136-137; MAS, 2001) i, també, que en el terme de Muro, amb el qual limitava l'alqueria, es documenten els topònims Lluçmarraych o Lluçmarraig (1235), Lluçalcanat (dècada del 1240) i Lluçalforrat o Lluçaferrat (1339) (ALOMAR ET ALLIA, 1994:185-186, 188, 199).²⁴ A més, en la documentació del segle XIII referida a altres indrets de Mallorca apareixen altres topònims iniciats amb mateixa partícula, alguns dels quals en el mateix llibre del

²⁰ ARM PN T-385 f. 53v.

²¹ Instrument citat a la capbreuació de la possessió de la Boleda de 20 de setembre de 1575, ARM A- 51 f. 157-158.

²² ARM PN M-75 f. 18.

²³ El topònim es mantenia en el segle XIV: *quandam parte alcherie vocate Luch Roig* (1342 ARM PN T-385 f. 69-69v)

²⁴ El fet que el 1333 en Pere de Lluç Roig posseís part de l'alqueria Lluçmarraych o Lluçmarraig podria fer pensar, per la seva semblança fonètica amb Lluç Roig, que aquest darrer topònim podria ser el resultat de la catalanització de Lluçmarraig (G. ALOMAR ET ALLIA, 1994:185-186). Es tracta d'una hipòtesi que, en tot cas, caldria tractar de confirmar documentalment a partir de l'anàlisi dels confrontants consignats en les actes notariais.

Repartiment, com Luc, Luc Aben Danun, Luc Abenxerif o Luch maior (POVEDA, 1979-1980: 112; MUT-ROSSELLÓ, 1993:59-62).

3. Senceres. Topònim substituït per Deulosal o els Deulosals en el mateix segle XIII. La qualificació d'alqueria o rafal resulta imprecisa ja que l'única referència que conec d'aquest topònim fa referència a l'*alcheria seu dictus rafallus Senceres qui alias vocatur lo rafall dels Deulosals*.²⁵ Atesa la coincidència entre aquesta grafia i la de Senceres=Sencelles –nom d'una vila mallorquina– en el segle XIII i la seva coincidència amb el topònim Sencelles (grafiat normalment con Cent-celles) del camp de Tarragona (COROMINES-MASCARÓ, 1989: 261-262), es podria tractar d'un topònim transportat, però també d'un topònim llatí conservat durant l'època andalusina (COROMINES-MASCARÓ, 1989: 261-262; A. FONT ET ALLIA, 1995: 26); de fet n'À. Poveda l'inclou dins el seu repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurqa (POVEDA, 1979-1980: 116).
4. Vilela(m). És una de les tres alqueries rebudes en feu per en Pere sa Torre el 1272²⁶. És un topònim que pot tenir diversos orígens: un topònim català transportat –a Catalunya es localitzen nombroses partides anomenades Vilella–; un topònim premusulmà fosilitzat –un diminutiu de *villa*–, com proposen n'À. FONT ET ALLIA (1995: 32-36). O també, com suggereixen n'À. MUT i en G. ROSSELLÓ (1993: 137) un topònim àrab “relacionable amb l'arrel BLL=*estar humit*”. Pens que, si la identificació de *Larconum* o *Larconu* amb *Loro* proposada més amunt fos correcta –el topònim Vernissa es va conservar– l'alqueria Vilela s'hauria d'identificar amb la que en el segle XIV era anomenada sa Torre, atès que en la primera meitat del segle XIV en Pere sa Torre tenia en feu tres alqueries (el mateix nombre que en l'instrument notarial del 1272): sa Torre, Loro i Vernissa. Aqueixa identificació, si és correcta, no ajuda gaire a reforçar cap de les propostes etimològiques, ja que a la contrada es troben restes de ceràmica romana, però també és una de les zones més humides del terme, amb tendència a embassar-se (confrontant amb sa Torres es localitza el topònim *es Gorg*).

Dels 25 topònims (2,1/Km²) coneguts d'època andalusina –incloent dins aqueixa classificació aquells dels que aquest origen és només possible– en el segle XIV només en tornen a aparèixer documentats 16 (*Alcudiola, Benicalvel, Beniaduz, Benilacham, Boxaqueria, sa Boleda, Columbars, Famenia, Larconum* –si la seva identificació amb Loro és correcta–, Lluç Roig o Lluchroig, *Hero, Maria, Nepta, Robaria, Sentoder i Vernissa*), però tot fa pensar –com explicaré més envant– que quatre –*Beniaduz, Benilacham, Boxaqueria i Sentoder*) ja havien desaparegut de la llengua parlada, amb la qual cosa el nombre de topònims andalusins emprats oralment s'havia reduït a 12 (1 /Km²), precisament aquells que continuen apareixent documentats en el segle XV.

Tanmateix, el nombre de topònims referits a alqueries i rafals devia haver estat molt superior: desconec aquells que designaven els situats dins els termes de les cavalleries d'Alcudiola i Maria –tret dels dos que donaren nom a cada un d'aquests feus–, de Castellet –amb l'excepció de l'alqueria Sentoder–, tots els ubicats en el terme de la cavalleria de Roqueta i sota alou del bisbe de Mallorca i una part –segurament important– dels de les tinences sota alou de la Baronia del comte d'Empúries. A més, sota aqueix darrer alou es documenten rafals “innominats”, dels quals no s'esmenta el seu topònim: per exemple, en la venda de Roberia (1273) es fa constar que aquesta operació, a més de l'alqueria, també comprenia el seus rafals (*alcheria que dicitur Robaria et in raallis suis*)²⁷. De la mateixa manera, el 1273

²⁵ ECR 348 f. 149-149v (1275).

²⁶ *Larconum et Vilelam et Vernissam* (Archivo Ducal de Medinaceli, Sección Ampurias, leg. 43. núm. 5.818).

²⁷ ARM ERC 348 f. 64-64v.

s'alienaren l'alqueria Benilacham, el rafal Bachat i dos rafals més, dels quals no s'aporta cap referència toponímica (*duobus raallis nostris*).²⁸

Toponímia notarial *versus* toponímia oral?

Pens que aqueixa "innominació" –freqüent en la documentació mallorquina del segle XIII (SOTO,1994: 356)– es devia al desconeixement del topònim andalusí i no a la manca de cura de l'escrivà, atès que la constant de la pràctica notarial és precisament la contrària: la consignació dels topònims, fins i tot d'aquells que ja havien desaparegut; això amb finalitat d'identificar correctament les tinences i, per tant, el conjunt de drets i deures que comportava la seva possessió. Vegem-ne alguns exemples:

a) El topònim *Benilacham* fou substituït pel llinatge toponímic català Montblanc, que portava un dels seus primers posseïdors, en Bartomeu de Comabella de Montblanc (*Bartholomeo de Comabela de Montealbo*), al qual fou establerta el 16 de maig de 1233.²⁹ Aquesta alqueria va ser objecte de nombroses transaccions, fins que, quaranta anys més tard, el 1273 fou venuda a en Pere Garcia, la família del qual posseï l'alqueria fins a mitjan segle XIV.³⁰ Però, quan es produí realment aquesta substitució toponímica? L'alqueria apareix esmentada com a *Benilacham* el 1273; *alcheria d'en (...) Garssia* –com a confrontant– el 1275; *alqueria nostra vocata ab antiquo Monblanch et aliter Benilacham* el 1332; *alqueria nostra vocata ab anthico Montblanch et aliter Benilacham* el 1332; *alqueriam vocatam Benialacam* i *alquerie vocate Benialacham* el 1334; *alqueria vocata Montblanch* –com a confrontant– el 1339; *alqueria olim vocata Benilacham que nunc vulgariter vocatur Montblanch* el 1341; *alqueria de Monte albo* –com a confrontant– el 1343; *alqueria de Montblanch* –també com a confrontant– el 1346; *alqueria vocata Montblanch* el 1347; i *alqueria olim vocata Benialacham [sic] que nunc vulgariter vocatur Montblanch* el 1347.³¹

De l'anterior es desprèn que la substitució –total o parcial– del topònim àrab ja es devia haver produït, *oralment*, en el mateix segle XIII. Així sembla indicar-ho que el 1273, quan es documenta per primera vegada el topònim *Benilacham*, ja feia molt de temps –quaranta anys– que en Bartomeu de Comabella de Montblanc havia deixat de posseir l'alqueria. Pot ser, a més de Montblanc, també era anomenada l'alqueria d'en Garcia, com sembla suggerir l'esment –com a confrontant– del 1275 i que el 1332 s'hi fes referència com a *l'alqueria nostra vocata ab antiquo Monblanch et aliter Benilacham*, cosa que, d'altra banda, confirma l'antiguitat del canvi toponímic. Una substitució, en tot cas, que no es translladava sempre a la documentació notarial, atès que el 1334 es torna a fer referència a l'alqueria amb el topònim àrab, objecte però d'una transformació gràfica prou il·lustrativa (*Benialacham*). Però el topònim oral (i viu) ja era Montblanc, tal com s'indica ja el 1341 (*alqueria olim vocata Benilacham que nunc vulgariter vocatur Montblanch*) i es reitera en la documentació posterior, sobretot en aquella en què la referència al topònim de l'alqueria prové del seu esment com confrontat d'altres tinences.

b) Un cas semblant és el de l'alqueria *Beniaduz*, topònim documentat només en dues ocasions, el 1273³² i el 1313, tot i que, com en el cas anterior, en aqueixa darrera data ja havia

²⁸ ECR 348 f. 102-102v.

²⁹ Aquesta és la data que apareix citada a la capbreuació de la possessió de Montblanc del 1577 (ARM A- 51 f. 93-94).

³⁰ ARM M-3 f. 88v-90.

³¹ ECR 348 f. 102-102v; ECR 348 f. 149-149v; ARM PN M-2 f. 174v-175; ARM PN M-2 f. 184v-185; ARM M-3 f. 86-87; ARM M-3 f. 88v; ARM PN M-4 f. 24-25; ARM PN M-4 f. 121v-122v; ARM PN M-4 f. 198-200; ARM PN M-5 f. 48-49; ARM PN M-5 f. 82-83; ARM PN M-5 f. 84-85; ARM PN M-5 f. 142.

³² ECR 348 f. 111v--112v.

variat la seva grafia (*Beniduç*)³³. Segons es desprèn de l'estudi dels límits d'una altra tinença i de la seva comparació amb documents més tardans, l'alqueria que el 1313 és anomenada *Beniduç* és la mateixa que cinc anys abans (1308) apareixia esmentada com a *Vallobera* (*alqueria que dicitur Vallis lobera*) en una relació de confrontants,³⁴ l'únic topònim que es fa servir per designar l'alqueria passat el 1313.³⁵ Per tant, la substitució toponímica ja s'havia produït el 1308 i –possiblement– abans del 1273, atès que el llinatge dels seus posseïdors d'aleshores –Escuder– no coincideix amb el toponímic *Vallobera*. També cal tenir en compte la possibilitat que el topònim *Vallobera* fos d'aparició més tardana, però això darrer no sembla probable, ja que el 1313 l'alqueria encara era posseïda per la mateixa família.³⁶

c) El topònim *Sarracil*, documentat el 1273, el 1308 ja havia estat substituït pel d'alqueria o honor d'en Pere Fornari (*alqueria Petri Fornari*),³⁷ amb el qual s'hi fa esment de forma exclusiva durant els segles XIV i XV, tret del 1491, en què es documenta de bell nou el topònim andalusí –deformat gràficament (*Sarrahil*)– en un inventari postmortem del posseïdor de l'alqueria. Tot fa pensar que el motiu de la reaparició documental del topònim no tenia cap altra finalitat que precisar quina era l'alqueria descrita, a fi de destriar-la de la resta que també apareixen inventariades.³⁸

d) El topònim *Sentoder*, que fou substituït pel de *Castellet*, no es documenta fins al 1371 (*alqueria vostra vocata Castellet alias vocata Sentoder*),³⁹ durant tota la primera meitat del segle XIV només es documenta el topònim català.⁴⁰ Tot fa pensar que el topònim *Sentoder*, que només apareix en aquesta data, fou tret a col·lació pel notari a fi de concretar quina de les alqueries sota alou de la cavalleria de *Castellet* estava obligada al pagament del cens que motivà l'aixecament de l'acta.

Per tant, de l'anterior es desprèn que aqueixos topònims andalusins –i segurament bona part o la totalitat d'aquells que només apareixen documentats en el segle XIII– ja havien desaparegut de la llengua parlada en el mateix segle XIII o, com a molt, en els inicis del segle XIV, i que la seva consignació documental es devia únicament a l'interès a precisar exactament quina era l'alqueria o el rafal objecte de l'acta notarial. Així sembla indicar-ho que els topònims andalusins “fugissers” només reapareguen en aquells documents que fan referència directa a la tinença a la qual anomenen (o anomenaven) i que mai ho facen –almanco en els casos estudiats ací– quan la tinença apareix referenciada únicament com a confrontant d'altres alqueries o rafals; en aquests darrers casos la tinença és designada sempre amb el topònim català.

La nova toponímia feudal

En el decurs del segle XIII, i com a part d'un procés general a tota l'illa, els termes alqueria i rafal perderen el seu sentit originari i es convertiren en un genèric amb el qual, juntament amb el d'honor, es designaven les tinences de dimensions considerables cedides (íntegrament o dividides en fraccions) als beneficiaris o als colons en domini útil o ple.⁴¹

³³ ARM PN M-1 f. 59

³⁴ ARM M-1 f. 87.

³⁵ Vegeu per exemple ARM PN M-4 f. 204-204v; 206-206v.

³⁶ El 1313 el seu posseïdor era en Ramon de Sant Martí, que la tenia com a dot de la seva esposa Seguina, filla d'en Bernat Escuder (ARM PN M-1 f. 59).

³⁷ ARM PN M-1 f. 87.

³⁸ ARM Plets I-C-I f. 144v-155v.

³⁹ ARM PN T-12 f. 37v-40v.

⁴⁰ Per exemple, *alquerie de Castellito* (1333 ARM S-9 f. 23-23v).

⁴¹ Sobre les relacions socials entorn de la terra introduïdes amb la colonització vegeu R. SOTO (1984, 1990).

Normalment, amb el genèric alqueria es feia esment a les tinences de major grandària i amb el de rafal a les de dimensions inferiors –però superior en tot cas a les parcel·les, camps o sorts de terra–. Tanmateix, no resulta estrany que es produeixi una indentificació entre ambdós termes (*alcheria seu dictus rafallus Senceres qui alias vocatur lo rafall dels Deulosals – 1275–; alquerie sive rafallo de Benicalvell –1331–; rafallo seu alqueria vocato de les Coves que est in valle de Nuce –1339–*)⁴² que, tal volta, era només un “record” dels apel·latius amb els quals s’hi feia referència en les primeres actes notariais (SOTO,1994: 350). Per la seva banda, sembla que el genèric honor feia referència tant a les alqueries com als rafals; de fet, la mateixa tinença pot aparèixer referenciada indistintament com a honor (*honore Petri Fornari –1337–*) o com a rafal o alqueria (*alqueria Petri Fornari –1308–*).⁴³ Resulta habitual també que, sobretot en el segle XIII, els genèrics alqueria i rafal apareguin precedits o com a sinònims dels apel·latius –en llatí– tenència o possessió, en singular o en plural (vegeu *infra*), amb els quals es podia fer referència a la divisió de l’alqueria o rafal en diverses parts, però també fer esment a la totalitat de les parcel·les o tinences tingudes pel mateix colon o beneficiari –que de vegades podien procedir de diferents alqueries o rafals andalusins– i que aleshores integraven l’alqueria o rafal *feudal* d’aquell mateix posseïdor (SOTO,1994:350). Pel que respecta a la nova toponímia referida a alqueries, rafals i honors de l’àrea objecte d’estudi, cal distingir entre la descriptiva i aquella formada a partir de l’antropònim del posseïdor.

La toponímia descriptiva

La toponímia descriptiva emprada per tal designar alqueries i rafals és molt escassa;⁴⁴ només n’he pogut documentar quatre casos, en la qual és emprada per tal de nomenar rafals: un que fa esment al color clar del terreny (*rafall Blanch –1371–*)⁴⁵ i tres més que, curiosament, fan esment a la presència de coves, que devien constituir l’únic referent geogràfic que podia individualitzar aquells indrets, caracteritzats per la seva planor i per compartir una vegetació molt similar –pinar, alzinar i garriga–: *raffallus de ses Coves des Pilars* (1346), *raffalli vocati de la cova d’en Serdà* (1347) *rafallo seu alqueria vocato de les Coves que est in valle de Nuce* (1339).⁴⁶ A més dels anteriors, es documenten altres topònims descriptius, però que no fan referència a alqueries o rafals. Si els indic ací és perquè designaven contrades àmplies, que de vegades podien abastar diverses alqueries i rafals: es tracta del bosc anomenat pinar (1272), situat a la vorera de la mar (*boschi que vocatur pinar*);⁴⁷ de la vall de la Nou⁴⁸ (*in valle vocata de Nuce*), on eren ubicades documentalment, a més de en el terme de Santa Margalida, les alqueries de Binicavell i Roberia, tant en el segle XIII (1273)⁴⁹ com en el segle XIV; de *les Corterades*, terme amb el qual sembla que es designava en el 1359 les terres situades sota alou de la

⁴² ECR 348 f. 149 -149v; ARM PN M-2 f. 165-165v; ARM PN M-4 f. 24-25.

⁴³ ARM PN R-11 f. 49v ; ARM PN M-1 f. 87.

⁴⁴ Era més habitual per referir-se a sorts o peces de terra i a accidents geogràfics, com torrents, barrancs, puigs, els quals solen aparèixer esmentats com a límits de tinences.

⁴⁵ ARM PN T-12 f. 35-36 (1371).

⁴⁶ ARM PN M-5 f. 48-49; ARM PN M-5 f. 95-96; ARM PN M-4 f. 24-25.

⁴⁷ El tenor d’aqueix establiment deixa ben clar que el bé establert no és una alqueria ni un rafal, sinó simplement un bosc (*quendam quantitatem cuisdam boschi que vocatur pinar qui boschus est in parrochia Sancte Margarite de Muru*) tingut en nom del comte d’Empúries, del qual es reservava tota la fusta per a ús comú de la gent de la pre dita parròquia de Santa Margalida i de la parròquia de Sant Joan de Muro (*tota fusta que ibi est et cetero fuerit sit comunis et ad usum ommium gentium que nunc sunt et inde fuerint de predicta parrochia Sancte Margarite et de parrochia Sancti Johannis de Muru*) [ARM ECR 348 f. 53v-54]. Tanmateix, el 1338, aqueix bosc, ja anomenat simplement pinar, era considerat part d’un rafal (*cuiusdam pinari prout idem pinar est in dicta parrochia* [Santa Margalida] *in quodam rafallo*. Arxiu Municipal de Santa Margalida, pergami núm. 5).

⁴⁸ Aquest és el topònim conservat actualment.

⁴⁹ ARM ERC 348 f. 64-64v.

cavalleria de Santa Margalida i Hero que havien estat parcel·lades i divides en peces i sorts de terra.⁵⁰

La toponímia formada a partir de l'antropònim del posseïdor

La gran majoria de la nova toponímia referida a alqueries, rafals i honors es formà unint el nom o llinatge del posseïdor (o antic posseïdor) al genèric. Es tracta, en molts de casos, d'una toponímia efímera, que, fins que es produí una certa establiment de la població –a mitjan segle XIV–, només solia perdurar el temps que romania en mans del mateix colon o beneficiari o, com a molt, poc temps després de la seva mort o de l'alienació de la tinença, tot i que hi ha casos –com Deulosal, Montblanc, Roqueta o Vallobera– en els quals el topònim va romandre sense que s'haguera produït la permanència de colons amb el mateix llinatge.

Aqueix mitjà de formació de toponímia, que ja era l'habitual en el segle XIII, s'havia consolidat plenament en la primera meitat del segle XIV. En poden servir d'exemple, entre molts d'altres, els següents:

1. Els confrontants de la meitat d'un rafal -que no és anomenat– establert el 1273 i d'una tercera part de l'alcheria seu dictus rafallus Senceres qui alias vocatur lo rafall dels Deulosals, venuda el 1275, en els quals es pot apreciar també la persistència de part de la toponímia andalusina:

[1273] *affrontat dictus raffallus cum omnibus suis pertinentiis et tenedonibus ex ·l· parte cum honore Arnaldi de Olivis quondam et ex alia parte cum honore Renovardi de Malbosch et ex alia parte cum tenedone alcherie voccata Maria et cum alcheria sive possessionibus alcherie Petri de Luch Rog et ex alia parte cum honoribus sive tenedonibus d'en Berengarii Clavel et Petri sa Verdrea et ex alia parte cum rafallo Petri de Luch Rog.*⁵¹

[1275] *affrontat ex ·l· parte cum tenedonibus alcherie voccate Columbars et ex alia parte cum tenedonibus alcherie voccate Maria et ex alia parte cum tenendonibus alcherie voccate Nepta et ex alia parte cum tenodonibus alcherie quod hodie tenet en Ricolf et cum alcheria d'en Carbonel et d'en Garssia.*⁵²

2. L'inventari de part de les tinences sota alou de la cavalleria de Roqueta (1316): *alqueria de Roqueta (...) alqueria que fuit de na Roses (...) honore qui fuit Arnaldi Guardia (...) honore d'en Garriga (...) rafallo Petri Barsaloni (...) honore de na Roses (...) honore dicte Ermessendis [olim uxor Poncii Fonoy nunc uxor Simonis de Osona] (...) honore heredum Berengarii Sot (...) honore Petri Torroela (...) honore Guillelmi Davini et d'en Busquet (...) rafalli qui fuit Arnaldi de Olivis (...) honore dicti Petri de Luch Roig (...) honore Bernardus de Luch Roig que tenet per Romeum de Castelleto (...) rafalli quas tenet Petrus Barseloni (...) honore Bernardi Font de Maria (...) honore heredum Johannis de Luch Roig quondam (...) honore qui tenetur per Romeum de Castelleto (...) honore Berengariis Burgueti (...) honore Simonis de Osona et eius uxor.*⁵³

3. Una mostra de referències a alqueries i rafals de la primera meitat del segle XIV, en la qual només he recollit exemples que no hagen estat esmentats anteriorment:

- *rafallo Jacobi Scutiferi* (1308, ARM PN M-1. 87);
- *totum raffallum dictorum pupillorum [filiorum pubillorum Jacme Ferrarii quondam de parrochie Beate Margarite de Muro] pro ut dictum rafallum dicti pupilli habent et habere debent in termino parrochie Beate Margarite de Muro* (1337, ARM PN R-11 f. 49v);

⁵⁰ Acta del 1359 d'un protocol notarial del notari Guillem Mulner, 1359-1360, f. 65v-66

⁵¹ ECR 348 f. 68.

⁵² ECR 348 f. 149.

⁵³ ARM RP 2035 f. 55-56v.

- *honore domini Bertrandi de Fenoyet* (1337, ARM PN R-11 f. 49v);
- *honore Berengarii Torroga* (1337, ARM PN R-11 f. 59v);
- *honore Petri de Turri* (1337, ARM PN R-11 f. 59v);
- *alqueria quam Arnaldus de Frigola filius meus habet in parrochia Sancte Margarite de Muro* (1338, ARM PN R-11 f. 62);
- *rafalli Galcerandi de Pontem* (1340, ARM PN M-4 f. 88-89);
- *alqueriam dictorum pupillorum [filiis et heredibus Simonis Dalmatii] quam habent et tenent in parrochie Beate Margarite de Muro* (1338 ARM PN R-11 f. 62v);
- *honore Bernardi Cerdani* (1343, ARM PNM-4 f. 198-200);
- *rafallo dels Gassons* (1343, ARM PN M-4 f. 198-200);
- *alquerie mee dicte parrochie Sancte Margarite (...) honoribus Petri Vey et d'en Colomer fabris (...) honore Jacobi Llufriu* (1345, ARM PN T-388 f. 64);
- *raffallo vocato sa Teulada* (1347, ARM PN M-5 f. 95-96);
- *alqueria Francischi Rigolff (...) alqueria Petri Garcia* (1350, ARM PN M-5 f. 142-143).

La toponímia transportada⁵⁴

Segurament, sota aquesta denominació caldria incloure tots aquells topònims formats a parti de l'addició d'un llinatge toponímic –els formats per un topònim, precedit o no de la partícula *de*– als genèrics alqueria, honor o rafal. Tot i que aquesta classificació hauria de comprendre també els referits a accidents geogràfics de qualsevol tipus (orònims, hidrònims, vegetació, vies i edificis...), m'he detingut només en els que remetent a nuclis de població, en els quals el seu caràcter “transportat” resulta clar –cosa que no succeeix amb la resta– i en aquells de naturalesa descriptiva que el seu transport està perfectament documentat.

Com es pot apreciar esmentar en les llistes de topònims anteriorment exposades, els llinatges toponímics units als apel·latius genèrics aplicats a tinences agràries són molt habituals, cosa que, d'altra banda, no és més que el reflex de l'abundància d'aquest tipus de cognoms durant el segle XIII i XIV.⁵⁵ En la seva totalitat es corresponen amb topònims catalans –tot i que alguns també podrien ser occitans– com Barceló, Castellet, Fenollet, Garriga, Guàrdia, Llufriu, Montblanc, Osona, Roqueta, Roses, Torrella, Torroga o Vallobera. Això no és cap excepció dins el context mallorquí, ja que els topònims transportats des de Catalunya conservats fins a l'actualitat són molt nombrosos a tota l'illa⁵⁶. Aquests topònims designen sobretot possessions, però també viles, com Porreres i Santa Eugènia. També hi ha d'altres orígens –com Navarra, a Pollença– però resulten molt poc rellevants numèricament. Ací em centraré només en aquells casos que el transport acabà per convertir-se en absolut; és a dir, en aquells que l'alqueria, honor o rafal va perdre aqueix genèric i el llinatge toponímic es va convertir en l'única denominació de la tinença (aqueix fenomen també es produí amb llinatges no toponímics, o que almanco no ho eren estrictament, com Deulosal i els Gassons).⁵⁷

⁵⁴ Tot seguint en Xavier Terrado faig servir aquest terme a fi d'englobar tant la toponímia nascuda arran del “transplantament” (*l'assignació d'un nom conegut a una nova realitat geogràfica, motivada normalment per una colonització o per un domini territorial*) com del “trasllat” (*quan un topònim convertit prèviament en antropònim arrela altre cop en un nou territori*) (TERRADO, 1997:1149-1150).

⁵⁵ Sobre l'abundància dels llinatges toponímics a Mallorca durant l'edat mitjana vegeu ROSSELLÓ-VIDAL (1982).

⁵⁶ Aqueix fet ja fou ressenyat per mossèn Antoni Maria Alcover (1909), qui escrivia “recorreu les muntanyes i plans de Mallorca amb llurs viles i possessions i vos trobareu per tot arreu amb noms de casa i de llocs de Catalunya”, dels quals n'havia recollit una mostra de 276 casos.

⁵⁷ De vegades, el caràcter descriptiu d'aquests topònims ha motivat l'aparició d'etimologies populars, totes sense cap fonament, com la suposada existència d'un castellet a Castellet, d'una torre a sa Torre, d'un turó blanc a

1. Campfullós (a). És el nom d'una alqueria documentada el 1273 (*alcherie voccate Camp fuyllós*)⁵⁸ i el llinatge d'un dels seus posseïdors a la mateixa data (*Petro de Campfuyllós habitatori parrochie Sancte Margarite de Muro*), que continuava existint en el segle XIV a Santa Margalida. Atès que el llinatge apareix documentat a Catalunya,⁵⁹ cal pensar que es tracta d'un topònim transportat, molt possiblement des del Principat.⁶⁰

2. Castellet (a). Amb aqueix terme es fa referència tant al feu cedit, ja el 1256, pel comte d'Empúries al cavaller Bernat de Castellet,⁶¹ com al nom d'una alqueria tinguda sota aquest alou (*alquerie de Castelleto*),⁶² que substituï l'andalusí Sentoder.⁶³ Resta clar, doncs, que es tracta d'un topònim transportat i que el seu origen és català, però no la localització del topònim que el va originar, atès que l'apel·latiu Castellet és molt freqüent a Catalunya.⁶⁴

3. Montblanc. Tal com he exposat anteriorment, el topònim *Benilacham* fou substituït pel llinatge toponímic Montblanc, que portava el que segurament fou el primer posseïdor de l'alqueria, en Bartomeu de Comabella de Montblanc (*Bartholomeo de Comabela de Montealbo*). Que aquest portàs un doble llinatge toponímic, i que tots dos remetin a poblacions catalanes, fa que el seu origen català sigui molt clar i que probablement el segon llinatge indicàs quina era la seva residència abans d'establir-se a Mallorca; per tant, el llinatge Montblanc possiblement remeti a la vila del mateix nom del camp de Tarragona.

4. Roqueta (a). Molt probablement té el seu origen en el llinatge toponímic d'un dels seus primers posseïdors, en Cardona de Roqueta, al qual el procurador del comte d'Empúries va establir, juntament amb en Pere Guàrdia, dues parts de l'alqueria Roqueta.⁶⁵ Com en el cas anterior, que aquest posseïdor dugués un llinatge toponímic doble (Cardona i de Roqueta) i que ambdós topònims indiquin poblacions catalanes fa pensar que aquest darrer topònim (de Roqueta) remet a la seva residència a Catalunya; una població, en tot cas, difícilment identificable per mor de l'existència de diverses poblacions amb el mateix nom al principat.

5. Santa Eulàlia (a). En el segle XIII aqueixa alqueria apareix documentada el 1242 (MARCH-ROSSELLÓ, 1981:57) i el 1272 (*alcheria voccata de Sancta Eulalia*).⁶⁶ Podria tractar-se d'un hàgotopònim fossilitzat durant l'època andalusina o d'un topònim àrab que fes referència a una costa elevada (*sanad al-'uliya*) tal com proposa en Guillem Rosselló Bordoy per al seu homònim situat en el terme de la Ciutat de Mallorca (MUT-ROSSELLÓ, 1993:55-59,101). Tanmateix, no pens que es tracti ni d'una cosa ni de l'altra, atès que la situació del topònim –confrontant amb la mar i l'albufera– no sembla que fos la més idònia per a la ubicació d'una església. El mateix cal dir del possible ètim andalusí, ja que l'alqueria se situa en una planura on no existeix cap "costa elevada". Pens que resulta més probable que es tracti d'un topònim transportat, potser des de Catalunya, on existien diferents esglésies dedicades a Santa Eulària.

Montblanc -cosa que, a més, contradiu l'edafologia: la terra d'aquell indret sol ésser roja-. Com es podrà comprovar seguidament, es tracta de topònims transportats des de Catalunya a Mallorca.

⁵⁸ ECR 348 f. 113.

⁵⁹ A. Garcia (1968).

⁶⁰ Aquest topònim es conservà sense cap modificació fins al segle XV. En el segle XVI li afegiren el possessiu son (Son Campfullós), que mudà fins convertir-se en Son Fullós, forma que és l'usada actualment.

⁶¹ ECR 344 f. 156.

⁶² ARM S-9 f. 23-23v (1333).

⁶³ Com ja havíem indicat, el 1371 apareix anomenada com *l'alqueria vostra vocata Castellet alias vocata Sentoder* (ARM PN T-12 f. 37v-40v).

⁶⁴ El topònim actual és *Castellet*, sense article, que és la forma més emprada, o *es Castellet*, amb article, que feien servir algunes persones d'edat.

⁶⁵ Biblioteca de la Real, BB-1-141-26. Topònim conservat.

⁶⁶ ECR 348 f. 53v-54. El topònim es conserva en l'actualitat, usualment deformat en Son Taulari, per la confusió de la partícula Santa amb el possessiu son.

6. Santa Margalida (a). Es tracta de l'advocació a la qual fou dedicada l'església bastida en els terrenys de l'alqueria de Yachat o Hiachat (*la sgleya de aquí instituhida de Hiachat –1247–*), ja documentada el 1243 (ALOMAR-ROSSELLÓ, 1989:167) i definitivament institucionalitzada com a parròquia en la butlla del 1248 (LLOMPART-PALOU, 1998). Aquest hàgiotoponim, en el decurs del segle XIII, va substituir el l'andalusí de Yachat o Hiachat i va passar a designar tant aqueixa alqueria (*alcheria Sancte Margarite –1340–*),⁶⁷ com la cavalleria o senyoriu feudal que la comprenia (*cavalleria nuncuptae Sanctae Margaritae de Muro et de Ero*), el terme assignat a la parròquia –que, a partir de la primera meitat del segle XIV, es convertí en el seu terme municipal–,⁶⁸ com també el nucli de població que es va formar en les terres de l'alqueria (*ville et parrochie Sancte Margarite de Muro –1321–*).⁶⁹ Si l'he inclòs dins els topònims transportats és perquè –si interpret correctament un document al que ara faré referència– la parròquia hauria estat dedicada a Santa Margalida per mor que el primer o els primers clergues de la parròquia creada a Hiachat probablement procedien d'una parròquia o monestir anomenat Santa Margalida d'Empúries (*Sanctae Margaritae de Empurias*). Aquests, si la meua hipòtesi és la correcta, no haurien fet altra cosa que dedicar la nova parròquia a la mateixa advocació del monestir o parròquia del qual procedien; un trasllat d'advocació que, a la llarga, s'hauria convertir en transport toponímic.

Caldrà, però, argumentar aquesta proposta. El comte d'Empúries, en Pons Hugó, va cedir dues jовades en alou franc a l'església creada a Hiachat, donació que ja s'havia duit a terme el 1247 (*la cavalleria qui és dita Yachat, e són setze jовades, retingudes dues jовades en lo comun loch, les quals en Guillem Hugo ja dit dóna a la sgleya de aquí instituïda, de Hiachat*)⁷⁰. En una còpia d'un document del 1290 s'indica que aquestes dues jовades havien estat cedides pel comte a l'esmentada església i als seus germans, en poder d'en Joan de Verdera, prevere i procurador de Santa Margalida d'Empúries (*dictas duas jовatas terrae de Yachant pro ut melius datae et assignatae fuerunt per alodium franchum per Guillermmum Ugo quondam tunc administratorem seu procuratorem domini Ponciis Ugonis bonae memoriae Dei gratia ecclesiae predictae et fratibus eiusdem in posse fratris Joannis Verdarie praesbyterii et procuratoriis Sanctae Margaritae de Empurias*).⁷¹ Tot i que no es pot precisar quan es produí aquesta donació, en tot cas era anterior al 1247, i –com veurem més envant– no seria estrany que s'hagués produït en els primers anys que seguiren la conquesta. Que en Joan de Verdera, un prevere, rebés aquesta donació com a procurador de Santa Margalida d'Empúries i que s'esmentin els germans de la dita església (*gratia ecclesiae predictae et fratibus eiusdem in posse fratris Joannis Verdarie praesbyterii et procuratoriis Sanctae Margaritae de Empurias*) fa pensar que, almanco en principi, l'administració de l'església s'encomanava a l'església o monestir de Santa Margalida d'Empúries. Si això fos així, aquesta donació comptaria amb –almanco– un paral·lel, atès que el 1233 en Carrós, senyor de la cavalleria de Felanitx, féu donació de dues jовades al monestir de Sant Pau de Camp, de Barcelona, a l'església de

⁶⁷ ARM PN M-4 f. 88v. El 1301 també es feia referència a l'alqueria Santa Margalida, com a una de les que integraven la cavalleria que després fou anomenada de Santa Margalida: *Nos Jacobus dei gratia rex Maioricarum (...) damus et concedimus vobis Berengario Arnaldi de Insula militi et vestris successoribus in aeternum omnes justitias civiles tantum in alcareis vocatis Sancta Margarita Hero et in rafallis vocatis Baxachdiria et Rebooster et in rafalli d'en Castelló quem tenet quidam vocatus Colomeriis que alcariae et rafalli sunt in parrochia Sancte Margarite de Muro in insula Maioricarum in portione seu parta nobilis comitis Empuriarum* (Còpia del 1620 continguda a la capbreuació de les cavalleries de Santa Margalida de Pere Ramon Safortesa, ARM ECR 1148 f. 6v-7v).

⁶⁸ Vegeu-ne una mostra, recollida de documents del segle XIII: *termino Sancte Margarite de Moro* (1270, Arxiu Torrella armari 14, pleg 32 núm. 34) *parrochie Sancte Margarite de Muro* (1272 ECR 348 f. 58v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 69); *Matheo Aham qui alias per gentes vocaris Maymon habitatori Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 109); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 111v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 112); *parrochia Sancte Margarite de Muro* (1290, Arxiu Torrella armari 14, pleg 30 núm. 234).

⁶⁹ Arxiu Municipal de Santa Margalida, pergami núm. 3.

⁷⁰ E. de K. AGUILÓ (1911).

⁷¹ Arxiu Diocesà de Mallorca III/163/4.

Santa Maria de Felanitx i al seu rector, que aleshores era fra Armengol, monge d'aqueix monestir (ROSSELLÓ, 1972:17-18).

La presència de clergues procedents de Catalunya no té res d'estrany –cal recordar que, en les primeres dècades que seguiren a la conquesta, el clero mallorquí era “importat”–, com tampoc tendria res d'estrany que els clergues procedents de Santa Margalida d'Empúries haguessen dedicat l'església creada a Mallorca a la mateixa advocació de l'església o monestir d'on procedien: en el segle XIII, a la parròquia veïna de Sant Joan de Muro, es bastí un oratori l'alqueria de Castell-Llubí, que formava part del domini feudal del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Significativament, aqueix oratori (avui parròquia) estava dedicat, ja el 1297, a Sant Feliu (ALOMAR-ROSSELLÓ,1989:72).

7. Sa Torre (a). Amb aqueix terme es fa referència al feu cedit al cavaller Pere Sa Torre, ja documentat el 1272, i a l'alqueria en la qual habitava el descendent d'aqueix cavaller, en Pere sa Torre en la primera meitat del segle XIV, que en la segona meitat de la centúria ja era anomenada sa Torre. Pel fet que aquest cavaller fos de la maïnada del comte d'Empúries, cal pensar que era d'origen català, tot i que aquesta circumstància no es pot assegurar fefaentment.⁷²

8. Vallobera (a). No es pot precisar si es tracta d'un topònim traslladat o transplantat, atès que no he pogut documentar cap posseïdor de l'alqueria amb aqueix llinatge –existent però a altres indrets de Mallorca durant el segle XIV (MIRALLES,1997:668)–; en tot cas, el seu origen català resulta clar, atès que existeixen diferents poblacions a Catalunya amb aquest nom.⁷³

A més, cal fer notar que en el terme de l'antiga parròquia de Santa Margalida, en concret en l'actual terme municipal de Maria de la Salut, existeixen dos topònims que es poden considerar com a toponímia transportada, però que no he pogut documentar en els fonts medievals: la vall d'Aran, vora Roqueta, i ses Tarragones, un antic sementer de la possessió Montblanc. Desconec si el topònim ses Tarragones té cap tipus de relació amb el de Montblanc, però, en tot cas, resulta curiós que dos topònims procedents de la mateixa comarca de Catalunya se situïn un devora l'altra a Mallorca.

* * *

Finalment, cal insistir en un fet al qual ja m'havia referit abans: la toponímia estudiada en aquest treball és només una fracció del total, atès que, intencionadament, he deixat de banda tota aquella que no es referís a tinences agràries de considerables dimensions, per mor que es tracta de l'únic àmbit en què es produí una certa perduració de la nomenclatura i d'una fracció de la toponímia andalusina. De tota la resta de la toponímia produïda per la societat indígena possiblement mai en sabrem res, ja que la seva desaparició, almanco en la zona estudiada, fou total i absoluta, una desaparició que no es res pus que el reflex de la anihilació de la societat que l'havia creada. Pel que respecta a la nova toponímia catalana referida a altres àmbits, aquesta feia servir els mateixos genèrics (i, per tant, la mateixa terminologia) que la societat feudal del Principat, com també els seus mateixos mitjans de creació. Un transport terminològic, de nomenclatura i de mecanismes de producció toponímica que, en definitiva, és la mostra més clara i llampant del principal efecte de la colonització feudal de Mallorca: el “transport” social.

⁷² Topònim conservat.

⁷³ Topònim conservat fins al segle XVIII.

Bibliografia citada

Estanislau de Koska AGUILÓ (1911): "Pons Hugo, Comte d'Ampúries atorga a'n Ramon de Pedardell reducció a una sola cavalleria de les dues que havien de prestar el dit Ramon y son germà quondam, per terres que tenien en feu en el terme de Muro -16 desembre 1247-": *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XIII, Mallorca, 287-288.

Antoni Maria ALCOVER (1909): "Què te que veure Catalunya amb Mallorca? Som catalans els mallorquins?", *Conferències sobre regionalisme dites pels A.Ma. Alcover, Benet Pons i Fàbregues, Lluís Martí Ximenes, Llorenç Riber i Miquel Ferrà al Centre Català de Mallorca*, Palma.

Gabriel ALOMAR- Ramon ROSSELLÓ (1989): *Història de Muro. 1229-1349. Vol II*, Mallorca.

Gabriel ALOMAR ET ALLIA (1994): *Història de Muro. Volum I*, Palma, 1994.

Jaime BUSQUETS (1962): "Sa Boleda", dins Juan MASCARÓ PASARIUS, *Corpus de toponímia de Mallorca*, Tom I, Palma, 100.

Carme BARCELÓ (1995): "La toponímia àrab", *Materials de Toponímia, II (Mestratge de toponímia.1990-1991)*, València, 1132-1147.

Joan COROMINES-Joan MASCARÓ (1989): *Onomasticon Cataloniae I. Toponímia antiga de les Illes Balears*, Barcelona.

Alexandre FONT-Bartomeu PASTOR-Magdalena RIERA-Francesca TORRES (1995): *Una vil·la romana al pla de Mallorca*, Palma.

Bartomeu FONT (1973): *Historia de Llucmajor. Volumen primero*, Palma.

A. GARCIA-A. GARCIA (1968): *El solar catalán, valenciano y balear*, Barcelona.

Helena KIRCHNER (1994): "Espais irrigats andalusins a la Serra de Tramuntana de Mallorca i la seva vinculació amb el poblament", *Afers*, 18, València, 313-336.

Gabriel LLOMPART-Joana Maria PALOU (1998): *1248-1998. Commemoració del 750è aniversari de la Bul·la del Papa Innocenci IV*, Palma.

Joan Francesc MARCH-Ramon ROSSELLÓ (1981): *Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI*, Mallorca.

Antoni MAS (1997): *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Ajuntament de Santa Margalida, Mallorca.

Antoni MAS (1999): "El segle XIII", Antoni MAS-Guillem ROSSELLÓ-Ramon ROSSELLÓ: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*, Alcúdia, 45-88.

Antoni MAS (2001): "Algunes consideracions sobre l'ús de la toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'estudi de l'origen dels 're pobladors' de mallorca (Segles XIII-XIV)", *Mayurqa*, Palma, en premsa.

Joan MIRALLES (1997): *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Barcelona.

Enric MOREU-REY (1999): *Els nostres noms de lloc*, Palma.

Antoni MUT-Guillem ROSSELLÓ (1993): *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma.

Àngel POVEDA (1979-1980): "Repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300)", *Fontes Reum Balearium*, volum III, 81-119.

Àngel POVEDA (1992): "Mayurqa. Un espai agrari d'alqueries i rafals", *Estudis d'història econòmica*, 1992/1, 5-11.

Àngel POVEDA (1995): "Tipus d'explotacions agràries i models d'assentament a les illes orientals d'al-Àndalus (Illes Balears) segons la toponímia àrab i berber", *Materials de Toponímia, II (Mestratge de toponímia.1990-1991)*, València, 1061-1068.

Maria Magdalena RIERA (1985): *Prosopografia dels 'Ulama' i els 'fuqaha' de les illes orientals d'al-Àndalus*, Quaderns de ca la Gran Cristiana, 6, Palma.

Ramon ROSSSELLÓ (1972): *Felanitx a mitjan segle XIII*, Felanitx (Mallorca).

Joan ROSSSELLÓ-J.A. VIDAL (1982): *Incidència de la toponímia catalana sobre els llinatges de Mallorca*, Palma.

Àlvaro SANTAMARÍA (1990): *Ejecutoria del Reino de Mallorca*, Palma.

Ricard SOTO (1982), "Sobre mudéixars a Mallorca fins a finals del segle XIII", *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayurqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*, Palma, 197-221.

Ricard SOTO (1984): "Introducció", *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca. Edició a cura de Ricard Soto i Company*. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, Palma.

Ricard SOTO (1990): "Repartiment' i 'repartiments': l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII", *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales* CSIC, Barcelona, 1-51.

Ricard SOTO (1994): "La porció de Nunó Sanç. Repartiment i repoblació de les terres del sud-oest de Mallorca", *Afers*, 18, València, 342-365.

Ricard SOTO (1994-B): "La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXX (1), Madrid, 167-206.

Xavier TERRADO (1997): "Toponímia transportada: el cas valencià", *IV Col·loqui d'onomàstica Valenciana. XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Volum LXX-LXXI, Ontinyent, 1149-1172

Joan VERGER (1884): *Breve historia de la villa de Santa Margarita escrita en latín por el Dr. Juan Verger Presbítero y Rector de dicha villa traducida al castellano por Don Simón Alzina traducida al castellano por D. Simón Alzina Presbítero y Rector de N. Señora de la Sapiencia. Año de 1830*, Palma, 1884 [L'original data del segon quart del segle XVIII].